

ДОМІНІКАНСЬКИЙ ХРАМ СВ. МИХАЙЛА АРХАНГЕЛА У ТИВРОВІ НА ПОДІЛЛІ

Урсу Н.О.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена дослідженню домініканського монастиря з костелом св. Михайла Архангела у Тиврові, як одного з видатних зразків культурно-мистецької спадщини на землях України. Простежується доля інших костелів ордену проповідників на теренах Брацлавщини, час виникнення, екзистенції та ліквідації.

Ключові слова: костел, мистецька спадщина, храм, монастир, домініканський орден, архітектура.

Цей матеріал входить складовою до проблеми висвітлення мистецької спадщини домініканського ордену XVII-XIX століть і заповнює прогалини в історії українського сакрального мистецтва. Серед авторів, котрі у тій чи іншій мірі торкалися питань дослідження існування домініканців на теренах України можна назвати історика ордену Симона Окозького, котрий написав книгу «*Russia Florida rosis et liliis*», що побачила світ у Львові у 1646 році. Отець Симон, який з 1641 року був пріором і похований у крипті кам'янецького домініканського костелу, коротко згадує історію виникнення осередків ченців на цих теренах [6]. Польські науковці С. Баронч та Волиняк (М.І. Гіжицький) наприкінці XIX і початку XX століть досліджують історичні коріння існування монахів-домініканців на територіях Руської провінції [7]. Професійними з точки зору аналізу архітектури, але короткими, є нотатки про згадані костели в ілюстрованому довіднику пам'яток архітектури, що знаходяться під охороною держави [3]. Серед сучасних зарубіжних авторів привертють увагу дослідницькі пошуки польських вчених Є. Ковальчика, Я. Островського, А. Барановського, А. Бетлея, І. А. Спежа ОР та ін., зафіксовані у публікаціях.

Як видно з переліку джерел і тематики наукових розвідок, проблема дослідження мистецького доробку домініканського ордену є актуальною тому, що дотепер знаходиться майже поза увагою сучасних науковців. Особливо це стосується аналізу візуальних мистецтв у сакральних спорудах ченців.

У порівнянні із сусіднім Подільським воєводством, на території якого у XVII-XVIII століттях існувало тринадцять домініканських костелів, більшість яких мали монастирські садиби, терени Східного Поділля, зокрема Брацлавщини, містили меншу кількість осередків ордену – чотири: Мурафський, Вінницький, Тульчинський і Тиврівський, які разом з монастирями поєднувалися в архітектурні ансамблі. Проте, кожний з храмів, як за структурою побудови, так і в сфері інтер'єрного наповнення, можна вважати видатною пам'яткою зодчества, що заслуговує пильної уваги. Тому, у статті ставиться завдання наукового розгляду храму св. Михайла Архангела у містечку Тиврів на теренах Брацлавщини, який до 1824 знаходився у територіальних межах Луцької дієцезії, пізніше перейшов до Вінницького деканату Кам'янецької дієцезії.

Всі чотири домініканських конвенти Брацлавщини витримали і вижили під час турецької окупації в другій половині XVII століття, хоча більшість католицьких костелів постраждала настільки, що душпастирська діяльність там вже не відновлювалася. Першобудови ордену були дерев'яними, але у XVIII столітті, у період розквіту чину на території України, на їх місці постають кам'яні муровані споруди та великі монастирі, які вирізняються репре-

зентативністю архітектури й пишністю інтер'єрів. Адже протягом кількох десятиліть зміцнюється положення ордену, і домініканські архітектурні забудови набувають нового вигляду. Природні умови, наявність на території Брацлавського воєводства кам'яних кар'єрів, багатих вапняком, придатним для будівництва (Браїлов, Вінниця, М'ястківка), полегшили матеріально і в часі зведення цих костелів [5, с. 20]. Багатий домініканський орден, що провадив на цих теренах місію діяльність, будовав великі за обсягово-просторовою структурою храми та великі монастирі для здійснення парафіяльного душпастирства.

Значну роль у створенні художньо-композиційного образу споруд відігравали бенефактори. Храми і монастирі ордену своїм існуванням, зовнішнім і внутрішнім виглядом, а також символіко-образним звучанням значною мірою завдячують доброчинцям, котрі впродовж століть не лише підтримували їх в належному стані, а й жертвували чималі гроші для їх суттєвої перебудови і оздоблення.

Перша згадка про Тиврів відноситься до 1505 року, коли брацлавському зем'янину (дрібний землевласник) Федьку Дашкевичу великим князем литовським Олександром був виданий привілей, що підтверджував права володіння Тивровом, отримані Германом Дашкевичем від великого князя литовського Витовта у XIV столітті «за службу».

Довгий час Тиврів залишався прикордонним укріпленням феодальної Литви. Татари добре знали зручну переправу через Буг біля Тиврова. Природно, що містечко ставало першою «жертвою». У 1648 році козацько-селянські війська взяли Тиврів штурмом, пізніше знов повернулися поляки, за ними турки, а потім знов поляки [2, с. 65].

У перші роки існування Тиврів був селом, а з 1744 року став містечком, розташованим при усті річки Черемешни. Тиврівський храм спочатку був дерев'яний, побудований для домініканців ще у 1569 році [2, с. 66].

У Візитаціях зафіксовано, що у 1752 році почато будівництво кам'яної споруди, після зведення якої, дерев'яний було розібрано. У 1760 році костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника фронтом на північ, довжиною 65, шириною 40, висотою стін 45 ліктів, частково коштом фундатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Яна Міхала Калетинського (1672-1756), частково на пожертви бенефакторів [1, с. 389]. Коли подружжя Калетинських у 1739 році були на паломництві у Ченстохові, купили копію чудотворного образу Матінки Божої, привезли до Тиврова і умістили в замку. Образ огорнуло ясне сяйво і його перенесли до замкової каплиці, де почали здійснюватися різноманітні чудеса, що спричинило розглад цієї справи духовною комісією у 1742 році. Список Луцький оголосив її чудотворною. Було постановлено збудувати для неї костел. Ян Міхал Калетинський споро-

взявся за справу, але не дочекався її закінчення. Він об'явив, що хоче побудувати для домініканців костел і садибу. У 1742 році приїхало 4 монахи, котрі осіли поки що при замковій каплиці [7, с. 259]. Тиврівський костел мав титулатуру св. Михайла Архангела, покровителя України і патрона фундатора Я. М. Калетинського.

Калетинський вибудував для монахів новий монастир замість старого, основанийого ще у 1569 році і, вірогідно, зруйнованого повстанцями. Ще у 1590 році Маріанна Ярошинська вийшла заміж за Себастьяна Калетинського і отримала у придане Тиврів, який таким чином перейшов до дому Калетинських. Коли згасла пряма лінія нащадків, на містечко і землі стали претендувати як представники побічної лінії Калетинських, так і рід Ярошинських. «Сімейний конфлікт» було розв'язано силою зброї. Захарія Ярошинський з добре озброєною дружиною напад і виграв кровопролитну бійку, у якій з обох сторін застосовувалася навіть артилерія [2, с. 65]. Його син побудував проти монастиря великий палац, розкинув парк, і обидва архітектурних комплекси надовго визначили силует і обличчя Тиврова.

Костел – базиліка з баштами на фасаді, що не збереглися, і маленькою сигнатуркою на високому даху, було видно здалека, з дороги, що біжить між полів до крутих скелястих берегів Бугу. Він спочатку зникав з поля зору і з'являвся вже на горі, за панською резиденцією, вражаючи уяву важкою, подавляючою громадою [2, с. 66]. Суворий фасад скупо поживаються ледве окреслені пілястри зі спрощеними капітелями ще й грайливі рокайлеві наличники вікон та круглі прорізи у третьому ярусі.

У всьому вигляді монастиря, побудованого по вже знайомій після Вінниці і Браїлова схемі, замкненого хором костелу каре з двоповерховим, П-подібним у плані корпусом келій, чітко помітний поступовий ефект згасання (зменшення) об'ємів у відповідності з їх функціональним, змістовим значенням. На першому місці – фасад костелу, звернений до річки. Тут крупні пілястри відповідають масштабу будівлі. На бокових фасадах застосовані пілястри меншого розміру, спрощений й малюнок віконних наличників. У наступному за храмом, крихітному у порівнянні з дійсно великим костелом монастирському корпусі декор зовсім зникає – гладкі стіни, ані пілястр, ні наличників [2, с. 67].

Візитатія за 1824 рік містить інформацію про дві башти по боках перед фронтом, під якими знаходилися склепіння і крухта. Дах веж оббитий залізною бляхою, пофарбований червоним кольором. Куполи у 1820 році вкриті білою англійською бляхою на гроші ордену і увінчані прекрасними залізними хрестами. В одній з веж підвішені костельні дзвони. Дах пресбітерія суцільний, над навою і каплицями частково вкритий червоною бляхою, частково гонтом. Купол мурований, вкритий білою бляхою із залізним хрестом і сигнатуркою по центру. Зовнішні стіни костелу і каплиць гладкі, добре побілені вапном. Вхід до костелу з фронту має по боках і всередині дубові сходи з мурованою галереєю, подвійні двері на завісах з великим французьким замком, над дверима образ Ісуса Христа, що виганяє торговців з храму з надписом «Мій Дім – Дім молитви, а не торгівлі і розмов». Вище дерев'яна галерея при хорі органа з вікном. В костелі, між 2 вежами на аркаді органний хор, під яким крухта зі склепінням [1, с. 389^а]. Монастир отці-домініканці побудували одночасно з костелом, між 1752 та 1760 роками.

Особливої уваги заслуговує внутрішнє опорадження храму. Пишною величчю вирізнявся

колись інтер'єр костелу, зокрема різний амвон, що зображував алегоричний «Корабель спасіння» – з щоглами, вітрилами і навіть сітями [2, с. 68]. Амвон розміщувався з лівого боку при першому стовпі східної каплиці. Майстерно різьблений з дерева, подібний до судна з розпушеними вітрилами, кольорово оздоблений [1, с. 390]. Цей амвон-корабель вирізнявся від казальниць інших храмів на цих теренах і був відомим не лише на Поділлі, а й за його межами.

Документи зафіксували існування старовинного органу на 9 голосів, до якого на хори вели сходи з двох сторін. В органному хорі, над дверима галереї – велике квадратне, а вище мале округле вікно. Гладенькі стіни й муровані склепіння головної нави та бокових каплиць, побілені вапном, справиляли враження чистоти і піднесеності. Підлога комбінована: частково з кам'яних квадратів, частково дубова, частково цегляна, менш упорядковано укладена.

Дві вузькі бокові каплиці, поєднані з навою, починаються від пресбітерія, оформлені 4-ма видовженими мурованими колонами (стовпами). Десять вікон, через які здійснюється інсоляція приміщення, розташовуються в пресбітерії й наві над широкими карнизами. У хорі законному, за Великим вівтарем – значних розмірів квадратне вікно з решіткою, вище кругле мале. В бокових каплицях шість невеликих вікон з залізними ґратами.

Пресбітерій відокремлюється від головної нави дубовою романікою (перегородкою) столярської роботи, вкритою оліфою.

Інтер'єрний простір містив вісім вівтарів. Перший, головний у пресбітерії з 4 великими і 2 малими округлими колонами, мурований і пофарбований білим кольором. Образ Матінки Божої Ченстоховської (копія), визнаний Римом, чудесами прославлений, оздоблений красивим срібним позолоченим окладом з двома коронами [1, с. 389^а]. Чудотворний образ оздоблюють багаті корони та біля 200 розміщених у вівтарі вотивних зображень. Тут же знаходяться дві пари милиць, що свідчить про чудеса, які відбувалися біля образу [4, с. 368]. В якості заслона – образ св. Михайла Архангела, патрона костелу. Обидва образи прекрасної роботи, намальовані на полотні олійними фарбами.

Різьблений циборій розташовувався на менсі вівтаря, пофарбований і місцями позолочений фольгою, оздоблений 2 янголами і зняряддями Муки Господньої. Вище – тридольне коло, де виставляється дарохранительниця з Пресвятими Дарами. Нижче – табernaкль з дверцятами і замочком.

Менса (вівтарний престол) обшита деревом, піднята на три сходинок, мурована, з консекрованим портателем. Хор монахів знаходився, як прийнято, за головним вівтарем з цегляною підлогою, з чотирма кріслами з дерев'яними пульпітами і виходом до захристії.

Дві скульптури розташовані при аркаді пресбітерія в одній з нав костелу. Перша – з правого боку. Це портрет фундатора Я. М. Калетинського, і по центру, під заслоном з тканини – прекрасно різьблена з дерева фігура Божої Матері Скорботної, що тримає Ісуса, знятого з хреста. Нижче – урна із серцем Калетинського, яке там знаходиться з 1814 року. Менса при ньому мурована. Друга – з лівого боку, з портретом одного з бенефакторів Захарія Ярошинського, нижче – вмонтована у стінку з 1774 року пам'яті Захарія і Маріанни Ярошинських мармурова таблиця з написом, викарбуваним золотими літерами, та гербом їх родини.

Другий вівтар – у західній каплиці праворуч з

Тілом розп'ятого на хресті Ісуса, майстерно різьблений з дерева. Поруч знаходиться намальований на полотні образ св. Терези, розташований над менсою і оправлений у позолочену раму. Третій вівтар – при першому стовпі з цього ж боку з парними образами, намальованими на полотні, – великим – св. Домініка і малим – св. Яцка. Четвертий вівтар розміщений при другому стовпі західної каплиці з образами, також намальованими на полотні: великим – св. Вікентія Феррарія, видатного домініканського проповідника, і малим, круглим, над менсою – св. Миколая, єпископа.

П'ятий вівтар знаходиться в східній каплиці, ліворуч нави, з намальованими на полотні образами: великим – св. Анни, матері Богородиці і малим, круглим, св. Ружі з Ліми, домініканської черниці. Шостий вівтар – при першому стовпі з намальованими на полотні образами: великим – св. Антонія Падуанського і малим, круглим, над менсою – св. Марії Магдалини. Сьомий вівтар – з цього ж боку, при другому стовпі, з образами намальованими на полотні: великим – св. Юди Тадея і малим, круглим, – св. Яна Непомука, патрона доброї сповіді.

Всі бокові вівтарі було виконано в одній манері, відповідно спільної уніфікованої структури. Тумби вівтарів, вирізьблені з дерева, пофарбовані зеленим кольором під мармур з фактурою й місцями делікатно позолочені, вгорі і на долі вівтарі було прикрашено скульптурами професійного виконання.

Децю вирізнявся манерою виконання восьмий вівтар, що містився у східній каплиці: на стіні у техніці *alfresco* намальований образ св. Йосифа. Окремо виставлявся під час відпустів спеціально створений образ Божої Матері. Вівтарна менса виконана з дерева.

Армаріум у пресбітерії було розташовано праворуч двері у скарбниці, у рамі в стіні, з дверцятами і замочком, де зберігався посвячений олій.

З опорядження інтер'єрного простору можна згадати чотири старих конфесіонали (сповідальниці) прекрасної столярської роботи, а також сім різьблених з дерева великих лавок і шість крісел майстерної столярської роботи.

Захристія знаходилася ліворуч головного вівтаря, над великими дверима до неї висів портрет у рамі єпископа Калетинського, коронного канцлера, оздоблений з дерева вирізьбленими символами єпископства. Скарбниця містилася праворуч пресбітерія.

Архівні документи свідчать, що у 1800 році в костелі сталася велика пожежа, після чого він був реставрований: перекритий дах, замінена в деяких місцях підлога [1, с. 390^a].

У домініканському костелі зберігалися релікварії (раки з мощами святих): першій позолочений в променах – з реліквіями Святих Господніх; другий з промінням – чеського св. Яна Непомука, патрона доброї сповіді; третій – у вигляді хреста з Деревом життя і реліквіями святих [1, с. 391^a].

На період візитації монастиря і храму братів-проповідників у 1824 році зафіксовані срібні оклади (суkenки), котрі прикрашали образи: Діви Марії, св. Домініка, св. Терези. Біля розп'ятого Ісуса знаходилися срібні: хрест, корона з чеськими кольоровими камінцями, тернова корона, п'ятдесят два вотивних зображення [1, с. 394^a]. Також образ Божої Матінки у великому вівтарі був оздоблений дарунками прихожан у вигляді бус: чотирьох янтарних і десяти коралових. Перед головним вівтарем знаходилася статуя на колінах, що тримала лампу.

Майже кожний вівтар мав на менсі круцифікс (Розп'яття). Усього було зафіксовано п'ять малих круцифіксів з Ісусом при вівтарях [1, с. 395].

Окрім головних вівтарних образів домініканський костел містив лики святих, яких особливо вшановували в ордені проповідників і саме у даному храмі: у західній каплиці – св. св. Амброзія, Августина, Миколая; у східній Ієроніма, Василя. При вході до костелу – св. св. Теклі, Миколая. В захристії та інших місцях розташовувались образи св. св. Каєтана, Анни, Яна Непомука, Франциска та ін., написаних на полотні [1, с. 395^a].

За рішенням російської влади монастир було скасовано у 1832 році; тоді ж костел відповідно наказу став парафіяльним [7, с. 261].

Безумовно, архітектори впливали на стиль сакральних споруд. У стилі пізнього бароко побудовані Мурафський, Вінницький і Тиврівський костели. Це обумовлено тим, що через війни будівництво раннебарокових споруд було перервано; зрештою бароко з тієї ж причини на окупованих землях також не існувало. Інтенсивне будівництво, яке розвивалося в другій фазі століття (від 1740 року), якісно різнилося не лише тривалістю кам'яного матеріалу. Будівництво в галузі сакральної архітектури відразу відзначалося пізньобароковими формами, без проміжних стилевих етапів [5, с. 37].

Піддаючи аналізу мистецький доробок домініканців на Україні можна говорити про інтеграційний зв'язок двох культур – української і польської, про взаємопроникнення ментальності, духовності й творчості, про дуалістичний характер пам'яток, який до того ж доповнювався західноєвропейськими впливами, що привносилися запрошеними архітекторами, скульпторами, живописцями, майстрами декоративно-прикладного мистецтва.

Список літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний міський архів (КПДМА). – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824.
2. Малаков Д.В. По Восточному Подолью / Д.В. Малаков. – М: Искусство, 1988. – 168 с. – Библиогр. : с. 167. – 100 000 экз.
3. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : иллюстр. справочник-каталог : Т. 1 – 4. – К. : Будівельник, 1983-1986 гг. – Т. 4. – 1986. – 375 с. : ил.
4. Fridrich A. T.I. Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce / A. Fridrich T.I. – Kraków, 1911. – 500 s. – Т. 4.
5. Kowalczyk J. Późnobarokowe Kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego / J. Kowalczyk // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3.– S. 19-43.
6. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis / S. Okolski. – Leopoli, 1646. – 172 s.
7. Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz klasztorów Dominikańskich prowincji Ruskiej / (M. J. Giżycki) Wołyniak. – Kraków, 1923. – Т. 2. – 278 s.

Урсу Н.А.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ДОМИНИКАНСКИЙ ХРАМ СВ. МИХАИЛА АРХАНГЕЛА В ТЫВРОВЕ НА ПОДОЛЬЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию доминиканского монастыря с костелом св. Михаила Архангела в Тыврове, как одного из выдающихся образцов культурно-художественного наследия на землях Украины. Рассматривается судьба других храмов ордена проповедников в регионе Брацлавщины, время возникновения, экзистенции и ликвидации.

Ключевые слова: костел, художественное наследие, храм, монастырь, доминиканский орден, архитектура.

Ursu N.O.

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

DOMINICAN TEMPLE OF SAINT MICHAEL ARCHANGEL IN TYVRIV AT PODILLIA

Summary

The article deals with the investigation of Dominican cloister with the Polish Roman-Catholic church of St. Michael Archangel in Tyvrov as one of the remarkable specimens of cultural-artistic heritage on the lands of Ukraine. The author traces the fate of other Roman-Catholic churches of preachers' order on the territories of Bratslavshchina, the time of their appearance, existence and destruction.

Keywords: Roman-Catholic church, artistic heritage, temple, cloister, Dominican order, architecture.